

LBRIS

We know
books

MACHIAVELLI

Despre principii, tirani și alte animale politice

Ignacio Iturralde Blanco

LITERA
București

CUPRINS

Niccolò, principele politicii reale	9
Diplomatul tehnocrat	21
Florența în vremea Renașterii	23
<i>Familia Medici</i>	27
Primii ani ai lui Machiavelli	30
Accesul la cariera diplomatică	33
<i>Tehnocrația renașcentistă</i>	38
Prima misiune: Franța	39
A doua misiune: Italia	43
<i>Cesare Borgia</i>	44
<i>Leonardo da Vinci și Machiavelli</i>	51
A treia misiune: Germania	56
<i>Game Over. Fortuna capricioasă</i>	57
<i>Sfârșitul lui Machiavelli</i>	60
Manualul principelui „bun“	63
Principele <i>fals</i>	67
O dedicație inutilă	70
<i>Virtutea în viziunea lui Machiavelli</i>	73
Forme de guvernare	74
Virtute și Fortuna	77
Modalități de a cuceri puterea	82
Cum să păstrezi puterea	87
<i>Cuvântul lui Francisc I</i>	93

Moralitate și guvernare	94
<i>Machiavelici ilustrații</i>	95
Celălalt Machiavelli	101
O filosofie a puterii absolut reală (și actuală)	107
<i>Ce gândesc filosofii?</i>	108
Doar scopul justifică mijloacele	114
În concluzie, amoral sau imoral?	118
<i>Opere principale</i>	133
<i>Cronologie</i>	135
<i>Indice de nume și de lucrări</i>	141

Niccolò, principele politicii reale

Și în acțiunile tuturor oamenilor, în special ale principilor, unde nu există judecată, se urmărește scopul. Face deci un principe socoteala de a trăi și de a menține statul; mijloacele vor fi mereu considerate onorabile și laudate de fiecare; fiindcă gloata mereu e prinsă cu ce pare și cu întâmplarea lucrului; și în lume nu-i decât gloată; și cei puțini au loc, chiar când n-au unde să se așeze.

Principele, capitolul XVIII

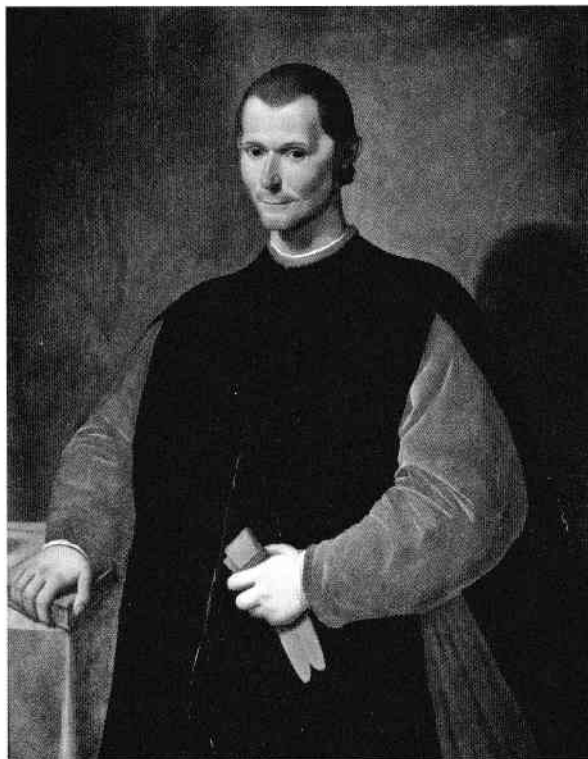
Niccolò Machiavelli este un gânditor pe cât de original, pe atât de demonizat. Cetățean ilustru al Florenței în timpul Renașterii – a trăit la cumpăna secolelor XV–XVI –, a fost politician din vocație și filosof din necesitate. Tocmai acestui al doilea aspect îi datorăm o moștenire care a pus bazele a ceea ce azi cunoaștem și studiem ca științe politice.

Filosofia lui Machiavelli tratează în special puterea. Metoda lui pleacă de la observarea – nu numai personală, ci și prin mărturia marilor istorici ai Antichității – succeselor și eșecurilor celor mai puternice personalități. Tezele lui sunt expuse cu o răceală neliniștitoare, pe care ar fi putut-o avea într-un studiu

despre comportamentul cimpanzeilor pigmei mai curând decât al semenilor săi. Această alegere dublă (stilistică și metodologică) este surprinzătoare mai ales pentru că același Machiavelli a luat parte la acest studiu ca actor principal – înainte să știe că avea să devină teoretician și cronicar – și pentru că existența lui, cu suișurile și coborâșurile ei, corespunde exemplar cu cea a „virtuosului” a cărui existență a fost tulburată de neașteptate răsturnări ale sortii. Până și nenorocirile sale personale se explică ușor plecând de la teoria pe care a elaborat-o chiar el, deși nu aceasta i-a fost intenția pe când ducea la bun sfârșit o lucrare atât de strălucită.

Machiavelli a adoptat o modalitate atât de distantă și de lipsită de farmec ca să povestească anumite fapte brutale și să expună idei atât de răscolitoare, încât senzația cea mai obișnuită pe care o ai apropiindu-te de principiile sale este vertijul, dacă nu dispui de măsuri de protecție adecvate. Și, asemenea vertijului, opera lui exercită asupra anumitor persoane o atracție necontrolabilă și periculoasă, în vreme ce altora le suscită o repulsie profundă și tot atât de irațională. Asupra acestor senzații lipsite de fundament – în termeni strict filosofici – vom încerca să facem lumină în următoarele pagini. Sperăm ca aceste rânduri să folosească deci la construirea unui instrument cu care să ne simțim siguri în fața abisurilor pe care acest filosof le-a deschis omenirii.

Înainte de Machiavelli, gânditorii care se ocupau de politică elaboraseră teorii sofisticate, bazate mai mult pe voință decât pe analiza empirică a realității istorice. „Dacă toți oamenii ar fi buni...” este una dintre ipotezele imposibile pe care aceștia își construiau castelele din cărți de joc. De fapt, implicarea înțelepților în politică fusese importantă încă de pe vremea Atenei, așa cum fusese impactul ideii platonice a „regilor filosofi”. Este adevărat că unii conducători au încredințat unor înțelepți culti

Portret al lui Niccolò Machiavelli de pictorul Santi di Tito. Lucrarea este expusă la Palazzo Vecchio, sediu al guvernului Republicii Florentine în timpul Renașterii.

educația primilor lor născuți, cum a fost cazul lui Aristotel și al elevului său Alexandru cel Mare sau al lui Seneca și al viitorului împărat Nero. În alte ocazii s-a încercat chiar să se pună în practică unele dintre aceste idei, cu rezultate puțin satisfăcătoare, așa cum a încercat să facă Platon la Siracusa. De exemplu, *Republica* lui propune măsuri extreme și irealizabile, printre care anularea familiei și a proprietății private a acelor care ocupă funcții publice, fapt care, dacă ar fi realizabil, ar reduce fără îndoială corupția. În esență, toate sistemele politice propuse de teoreticieni înainte de Machiavelli nu au luat în considerare Fortuna, forța imprevizibilă a întâmplării, ca și cum implicarea sa în aceste reflecții ar fi dus la pierderea dimensiunii intelectuale. Din contră, secretarul

nostru florentin a acordat un rol principal celei mai capricioase dintre zeițe: „În orice caz, pentru ca liberul nostru arbitru să nu fie stins, judec că ar putea fi adevărat că Fortuna este arbitra țărilor acțiunilor noastre, dar că tot ea ne lasă să conducem cealaltă jumătate, sau ceva mai puțin“ (cap. XXV).*

Confruntat cu bunele intenții ale predecesorilor săi, Machiavelli a preferat să se ocupe de realismul politic, de politică drept artă a posibilului, de ce poate cu adevărat să devină real (și nu de ce se dorește, dar este irealizabil). Secretarul introduce astfel pentru prima oară acea concepție despre arta de a governa pe care astăzi o cunoaștem ca *Realpolitik*, respectiv o arenă în care deciziile se iau pragmatic, ținându-se cont de interesele personale și în special de conjunctura momentului. Și ca să se ocupe de această practicare a puterii pur lumești, realizează „un exercițiu de analiză empirică aflată neconținut în căutarea a ceea ce Machiavelli numește adevărul efectiv al lucrurilor, pe baza unei metode de analiză istorică și pragmatică, analiză ce nu a lăsat loc deloc judecății morale ori prescripției teoretice“**. Așadar, acest florentin se desprinde de teoria politică ce datează de pe vremea lui Platon, cât și a lui Aristotel.

În acest fel, Machiavelli a început lentă emancipare a omului de cele două lanțuri grele care îl țineau legat de un trecut întunecat de supunere: concepția medievală a omului și cea mai rigidă morală creștină. A condus omenirea să facă primul pas spre vârsta adultă și, concomitent, a deschis o cale care l-a determinat să disprețuiască valorile religioase tradiționale, cele care răsplătesc subordonarea și pasivitatea pământeană în vederea

* Sursele citatelor din Machiavelli vor fi indicate în paranteză. Se notează doar capitoul, opera citată fiind *Principele*.

** García Jurado, R., „Machiavelli e i Medici“, *Polis*, vol. 9

unei presupuse mântuiri pe lumea cealaltă, deoarece filosofia lui este eminentamente practică și este cu picioarele pe pământ. El, de fapt, nu-și pune deloc problema sorții pe care Providența o rezervă oamenilor după Judecata de Apoi.

În acest sens, originalitatea lui Machiavelli în istoria gândirii occidentale este evidentă. El se opune slăbiciunii derivate din valorile severe care reglează viața privată a credincioșilor devotați și se situează de partea moralei celei mai viguroase și mai vitale a păgânismului Romei precreștine. Și fiindcă exclude unele precepte antropologice și unele idei preconceptuate, înlocuindu-le cu criterii pur practice, Machiavelli smulge din rădăcini buruienile care acopereau o cale pe care încă nimeni nu a explorat-o, după cum precizează, dar care, ulterior lui, va fi urmată de un șir de filosofi celebri (morali și politici) ca Spinoza, Nietzsche și Foucault. Cum va scrie Ernst Cassirer, de fapt cu Machiavelli ne aflăm la „porțile lumii moderne“*.

Acesta este motivul pentru care Machiavelli este unul dintre cei mai citați autori. Opera lui a constituit obiectul unei mari cantități de interpretări încă de la publicare. Un mare și variat grup de politicieni urmează zilnic sfaturile pe care ni le-a lăsat moștenire secretarul florentin acum mai bine de cinci sute de ani. Popularitatea lui este atât de mare încât dicționarul amintește chiar adjectivul „machiavelic“ care, alături de „draconic“, aparține grupului de termeni politici, derivați de la persoane.** Această notorietate nemăsurată – nu trebuie să uităm că Machiavelli

* Cassirer, E., *Mitul statului*

** Având în vedere că termenul „machiavelic“ are o conotație negativă (e sinonim cu „fără scrupule“, „iscusit“ și „viclean“) și că poți fi machiavelic și fără să urmezi învățăturile lui Machiavelli, preferăm să vorbim de idei „machiavelice“ când ne referim la cele ale secretarului florentin, dar definim „machiavelice“ acele decizii, acțiuni sau intenții ale unor lideri politici – ori ale altor personaje – censurabile pe baza unor valori etice împărtășite.

este un filosof politic al secolului al XVI-lea cu producție destul de redusă – constituie cea mai eficientă și mai economică formă de publicitate pentru cea mai celebră operă a sa, *Principele*, un best-seller atemporal, recent adaptat până și pentru benzile desenate *manga* și pe care autorul său nu l-a văzut publicat.

Totuși, această atracție colectivă, atât printre susținătorii, cât și printre detractorii florentinului, nu a adus avantaje teoriei dezvoltate de el. Deoarece, după cum bine știu toți librarii, faptul că se vând multe cărți nu înseamnă că se și citesc. Și dacă există un gânditor care nu trebuie citat în afara contextului său și cu o minimă explicație, acesta este Machiavelli. Cu toate acestea, 99,9% din datele când se menționează acest autor se ignoră aceste precauții, tocmai fiindcă citarea este ruda conciziei și prietena surprizei și a senzaționalului. Din toate acestea se deduce ușor că expunerea moderată și liniștită a gândirii lui Machiavelli este de o importanță fundamentală. Un exemplu al celor spuse este bine-cunoscutul aforism „scopul scuză mijloacele”. Aceasta este maxima de neuitat cu care este amintit Machiavelli, deși el nu a ajuns niciodată să o formuleze în acești termeni. Ignorând aspectul anecdotic cu care se poate rămâne în istorie pentru ceva ce nu s-a spus, atribuirea acestei maxime florentinului nu este corectă din mai multe motive pe care le vom trata mai profund în ultimul capitol.

Natura umană a fost principalul domeniu de cercetare al lui Machiavelli. Mai concret, natura umană și natura puterii considerate împreună, adică natura umană în contextul jocurilor de putere. Ideile și observațiile acestui ilustru florentin ne pun în fața unei părți a condiției noastre umane pe care uneori preferăm să o ținem ascunsă, chiar și față de timorata noastră conștiință.

Într-atât suntem de pudici și într-atât de vanitoși.* Dar Machiavelli, care își propusese obiectivul de a scrie un manual pentru ucenicul principe, se întreabă fără nici un fel de scrupule despre cum se poate câștiga acest joc de păstrare a puterii. În opinia lui, important nu este să participi, nici să te porți frumos (după reguli), fiindcă singurul lucru care contează este să acționezi mai bine decât adversarii, să îi învingi, să îi bați și să îți asiguri tronul. Asta înseamnă pentru Machiavelli să joci bine. Și ce trebuie să faci ca să câștigi?, se întreabă el mai pe urmă. Victoria este cel mai relevant lucru, singurul parametru al succesului, iar dacă nu ai posibilitatea să o obții altfel, nu-i nimic greșit dacă trișezi. Cel mai rău lucru, definit în acești termeni noi, este înfrângerea, oricât s-ar putea pierde de onorabil și cu stil.

Aceasta este realitatea îngrozitoare pe care ne-o înfățișează un secretar atât de lucid. Omul trebuie să se apere de capacitatea semenilor săi de a face rău ca să-și urmeze propriul scop. Omul ambițios nu-și va limita mijloacele (alegându-le doar pe cele licite sau moral acceptate), ci va face tot posibilul să-și atingă obiectivele. Principele, suveranul sau conducătorul care își face scrupule, etice ori de altă natură, ori care este prea rigid, este condamnat să fie învins. Dacă poate sta liniștit de ceva este că adversarii lui nu-și vor face scrupule. Condiția noastră este imutabilă, susține Machiavelli, și putem verifica asta astăzi, la fel ca acum cinci sute de ani, când a fost așternut pe hârtie *Principele*. Fiindcă, pentru autor, contemporanii săi nu se schimbaseră deloc față de cetățenii Romei imperiale. Azi putem să ne întrebăm dacă natura

* Ceva asemănător s-a întâmplat cu conștientizarea sexualității, a instinctelor și a subconștientului, când Sigmund Freud și-a expus teoriile cu o claritate absolută care îl apropie de Niccolò Machiavelli.

noastră de animale politice a rămas aceeași din vremea Renașterii. Și dacă stabilim că probabil așa este, vom conveni și că perpetuarea de-a lungul secolelor este cea care păstrează intactă în timp actualitatea lui Machiavelli. Filosofia lui nu face decât să strălucească în neîntrerupta succesiune de principii, regi, tirani și alți lideri dintre cei mai feluțiți.

Ajunși aici, se cuvine să adăugăm câteva cuvinte privitoare la alegerea titlului acestei cărți. *Machiavelli. Despre principii, tirani și alte animale politice* se referă la o serie întreagă de lideri care încearcă să pună stăpânire pe putere și să o păstreze cu orice preț. Dacă e adevărat că acest florentin a scris un manual sau un ghid pentru principii, pentru suveranii Renașterii (mai cu seamă pentru aceia care erau încă neexperimentați), extrapolarea pe care ne-am permis să o facem plecând de la acest model nu este în mod special problematică. Deoarece în Italia secolului al XVI-lea sfaturile machiavelice îi erau de folos în egală măsură lui Lorenzo de' Medici, căruia i-a fost dedicată opera, precum și oricărui alt senior ori mercenar ambițios care ar fi dorit să învingă un principe al altei dinastii, ereditare sau nu. Mai mult, pe parcursul secolelor, acest decalog al legilor puterii a fost folosit de lideri, monarhi absoluți, tirani, împărați și mulți alți dictatori. Învățăturile sale au fost adaptate, cu cele mai disparate rezultate, diverselor medii ale vieții contemporane. Există adaptări ale *Principelui* pentru femei, conducători, începători și chiar pentru temuții traficanți de droguri.

După ce am clarificat intenția precisă a titlului, nu ne rămâne decât să prezentăm structura acestei cărți. Lucrarea este organizată în patru părți: această scurtă introducere, două secțiuni centrale și concluzia. Partea centrală abordează, în mai multe capitole, cele două aspecte principale ale lui Machiavelli pe care le-am menționat: vocația sa de om politic și retragerea lui forțată

din viața publică, retragere care l-a determinat să se dedice filosofiei, în special celei politice. În capitolul care urmează acestei introduceri, cu titlul „Diplomatul tehnocrat“, vom parcurge biografia publică a secretarului florentin legată de ideile-cheie ale teoriei sale. În acest capitol vom extrage aspectele cele mai practice ale gândirii lui, respectiv concluziile ori sfaturile pe care Machiavelli le recomandă ca să ai succes pe arena politică. Având în vedere că asemenea maxime sunt rezultatul experienței lui ca diplomat al Florenței, le vom prezenta în paralel cu nararea faptelor istorice și biografice care le-au motivat.

Se dovedește necesar să cunoaștem nu numai viața înaltului funcționar florentin, ci și contextul politic al Europei renascentiste, fiindcă de acolo și-a luat Machiavelli materialul pe care ulterior își va baza teoria puterii. Profunzimea analizei și modalitățile de acțiune care derivă de aici pot fi înțelese doar în legătură cu directa lui implicare în cele mai semnificative episoade ale istoriei florentine. Firul conducător al acestui capitol – în același timp biografic și practic – este reprezentat de o serie de misiuni ca trimis diplomatic la marile puteri ale epocii: monarhia franceză emergentă, Italia senioriilor și Germania imperială. Îi vom întâlni deci pe Girolamo Savonarola și pe Cesare Borgia, pe Piero Soderini și mai mulți papi – cu toții ambițioși și agresivi –, suverani autoritari, pe Maximilian I și, firește, numeroși membri ai puternicei familii Medici. Capitolul se încheie cu un „Game Over“, titlu care se referă la schimbarea sortii, fapt ce l-a dus pe Machiavelli la închisoare, unde a fost torturat din cauza unei acuzații false de conspirație.

Al treilea capitol ne va fi util la prezentarea operei *Principele*, lucrarea fără vârstă a lui Machiavelli. Aici vom aborda chestiunile mai teoretice (tipuri de regim, forțe care operează în istorie, raport între moralitate și politică etc.). Mai mult, vom ilustra cele mai importante idei machiavelice sub aspectul a două chestiuni

Napoleon Bonaparte
a fost unul dintre cei
mai mari admiratori
ai lui Machiavelli.

practice: cum să pui mâna pe putere și cum să o păstrezi. Abordarea pe care o vom adopta în această descriere este realistă – și nu ar putea fi altfel fiind vorba despre secretarul Niccolò. Realistă din trei motive: pentru că vom descrie faptele politice așa cum s-au desfășurat acestea – nu cum ar fi trebuit să se desfășoare sau cum am vrea să fi decurs –, deoarece vom avea posibilitatea să constatăm până unde teoria machiavelică se bazează pe exemple reale ale istoriei și, în cele din urmă, deoarece vom demonstra că politica este o artă guvernată de realitate și de circumstanțe concrete, mult mai mult decât de principii ideologice și de compromisuri etico-filosofice.

Repercusiunile gândirii machiavelice pot fi întâlnite în multe domenii, de la artă, ca la Shakespeare ori Cervantes, până la politica modernă, cu adepți celebri ai doctrinei sale cum ar fi Henry Kissinger și Richard Nixon. *Principele* a inspirat și mari tirani, de la Napoleon, despre care se spune că avea un exemplar cu adnotări detaliate (cum făcuse anterior regina Cristina a Suediei), până la Stalin. Benito Mussolini a scris o teză și o introduce pentru această operă. Tupac Shakur, unul dintre cei mai cunoscuți rapperi *gangsta*, și-a schimbat până și numele în „Makaveli“, după o perioadă petrecută în închisoare, de care a profitat ca să citească opera florentinului. Și boxerul Mike Tyson a declarat deschis de mai multe ori că îl admiră. Până și în saga de jocuri video *Assassin's Creed* există o caricatură a secretarului florentin în rol de spadassin. Așadar, pe bună dreptate,